

УДК 821.14'02-22

О. В. Литовська,
аспірант

(Харківський національний університету імені В. Н. Каразіна)

ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДАВНЬОАТТИЧНОЇ КОМЕДІЇ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ ПАРАДИГМИ

З огляду на тенденцію сучасної науки до переосмислення значення та сутності вихідних для формування європейської літератури та культури явищ, закономірним постає звернення до давньої аттичної комедії, представленої творами Аристофана. Дану статтю присвячено розгляду досвіду зарубіжних науковців з продуктивного залучення досягнень новітньої літературознавчої думки до аналізу комедій Аристофана, що розкриває якісно нові перспективи для дослідження історії європейської літератури та театру.

Сучасна ситуація в світовому літературознавстві характеризується, по-перше, множинністю підходів до дослідження літератури, по-друге, полідисциплінарністю, активним залученням надбань близьких, а іноді і не дуже, гуманітарних дисциплін, а також, по-третє, тенденцією до переосмислення історії літератури, поетики літературних творів, а також і методології їх аналізу.

У цьому плані принципового значення набуло звернення до витоків, вихідних точок виникнення і становлення тих явищ літератури, які сьогодні сприймаються як невід'ємні складові літературного процесу. Особливе місце в цьому плані відводиться вивченню давньоаттичної комедії, аналіз становлення та розвитку якої постає точкою перетину не лише літературознавчих проблем, а і проблем інших гуманітарних наук, зокрема філософії та антропології, які звертаються до творів Аристофана в контексті дослідження проблем комічного та сміху. На наш погляд, саме така ситуація зумовила активізацію інтересу сучасних науковців до античної літератури загалом і давньоаттичної комедії зокрема.

Початок ХХІ століття важко назвати продуктивним для вітчизняного антикознавства, хоча, на щастя, останніми роками ситуація починає змінюватися на краще. Значно більш продуктивними були ці роки для західноєвропейських та північноамериканських літературознавців, розвідки яких, присвячені творам давньогрецької та давньоримської літератури, продовжують найкращі традиції західноєвропейської науки й одночасно намагаються розглянути класичні твори з нових теоретичних засад. Саме тому, на наш погляд, надзвичайно важливим постає звернення до робіт зарубіжних дослідників феноменів давньогрецької літератури, що постали витокami загальноєвропейської літературної та театральної традиції.

Зауважимо, що в Україні спроб проаналізувати ситуацію, яка склалася у вказаній сфері літературознавства та історії літератури, не робилося. Так само немає спеціально присвячених цьому питанню оглядових робіт в сучасній російській науці. Це обумовлює актуальність цього дослідження.

Метою статті постає розгляд сучасних підходів до вивчення феномену давньої аттичної комедії, становлення яких співпало та було обумовлено формуванням якісно нових теоретичних засад світового літературознавства, та виявлення перспективних завдань, що постали перед дослідниками творчості Аристофана.

Сьогодні в царині дослідження давньоаттичної комедії можна виділити дві магістральні лінії: розгляд комедії у її співвіднесеності з політичним життям Афін та аналіз жанрової специфіки творів Аристофана. Ці лінії значною мірою взаємопов'язані, оскільки питання про жанр комедії Аристофана впливає з відмови від традиційного визначення її як політичної сатири.

Навколо проблеми Аристофан і політичне життя Афін не припиняються дискусії, які беруть начало ще в ХІХ столітті. Такі дослідники як D. M. MacDowell, J. Henderson, L. Edmunds, D. Konstan вважають Аристофана серйозним політичним драматургом, який своїми комедіями здійснював значний вплив на політичне й суспільне життя давніх Афін [1-4]. Ці дослідники спираються на традицію, закладену британським істориком G. E. M. Ste Croix, який стверджував, що Аристофан використовував свої комедії як "засоби для висловлення серйозних політичних поглядів – про Афінську демократію, її інститути і провідні фігури, та про Пелопоннеську війну" [5: 371, 356]. Підкреслюючи значення комедії для закріплення демократичних традицій, J. Henderson вбачає провідну роль комедії в захисті свободи слова, що "трансформує сценічний жанр у корисний інструмент громадянського протесту й настанов" [2: 255]. На зв'язку комедії Аристофана з демократією акцентує увагу і T. Rothfield: "Комедія і демократія у Аристофана, як у ні якого іншого драматурга, є невіддільними" [6: 20-21].

Їхні опоненти наполягають на агностицизмі щодо політичних поглядів Аристофана і вважають, що вияв його особистих переваг не має домінувати в дослідженні комедії. Прибічники такого підходу продовжують розробляти ідеї A. W. Gomme, який писав, що комічний поет – "не політик, але драматург, художник; тобто людина, чия мета – дати зображення... не захищати політику" [7: 103]. S. Halliwell підкреслює принципове значення для розуміння комедій Аристофана особливої атмосфери свята на честь

Діоніса, він вказує на "її повне безсилля в її неспроможності здійснити практичний вплив на соціальне і політичне життя" [8: 8]. У розумінні М. Heath твори Аристофана одночасно і політичні, і неполітичні: "політика була матеріалом для комедії, однак комедія, у свою чергу, не прагла бути політичною силою" [9: 42]. На думку дослідника: "Аристофан казав своїм глядачам те, що вони хотіли почути; вони винагородили його за це" [9: 42-43].

Очевидно, що проблема визначення особистих політичних уподобань Аристофана та їх потенційного впливу на афінське суспільство далеко від остаточного вирішення. Неможливість її розв'язання постала однією з причин перенесення зусиль науковців з ідейного плану розгляду комедій на жанровий. Проблема щодо жанрового визначення комедій Аристофана так само має давні традиції у світовій науці, однак останнім часом основною тенденцією можна вважати визначення цих творів як паратрагедії, тобто "жартівливої імітації трагічного стилю" [10: 18].

Згідно висновкам М. Rose "античне розуміння "пародії" ближче до "наслідування" чи "імітації", ніж до "пародії" як "сатиричного викриття" у сучасному сприйнятті" [10: 7]. Сам же механізм пародії завжди однаковий "оригінальний текст контрастує з формою або з контекстом через протиставлення "високого" і "низького", старого і нового, доброчесності і нечестя, використовується також принцип порушення читацьких очікувань" [10: 33].

Серед науковців, які спираються на концепцію паратрагедії, можна назвати М. S. Silk, М. Rose і R. Rosen та інших [11; 10; 12]. На думку R. Rosen, "на долю комічних поетів випало служити публічними коментаторами сучасної трагедії", сама ж комедія "безперечно мала незначний вплив на те, як і що трагічні поети насправді писали, але надавала безцінну послугу глядачам своєю здатністю компенсувати брак саморефлексивності трагедії" [12: 264-265]. Дослідник вважає, що "аристофанівська паратрагедія, яка спирається в основному на миттєвий комічний ефект, поєднуючи високий трагічний стиль з "низьким" контекстом", швидше за все "не передбачала реальної критики" [12: 257].

Навіть при короткому огляді зрозуміло, що і перший, і другий напрям не можуть не викликати нарікань. На нашу думку, найточніше основні з них викладені Gonda Van Steen. Щодо історичного підходу дослідника закликає "розрізняти політику Аристофана та прочитання його політики" [13: 111], оскільки в основі суджень сучасних науковців щодо політичної системи Афін V-IV ст. до н. е. скоріше уявлення про сучасну двопартійну систему багатьох країн, ніж усвідомлення афінської дійсності. А зосередженість на пошуку об'єктів пародіювання комедії змушує дослідницю нагадати, що Аристофан, як і будь-який автор, "залежав від акторів, учасників хору, музик, техніків так само як від тисяч глядачів, усі вони привносили свої власні культурні та соціополітичні уявлення в театр. Вони могли взяти на себе ініціативу в певних рядках, піснях чи сценах, навіть всупереч волі драматурга" [13: 118]. Усе це, за Gonda Van Steen, унеможливило виявлення одного-єдиного вірного задуму комедій Аристофана.

До цього хотілось би додати, що більшість представників вказаних вище підходів не дають підстав розглядати комедії Аристофана як цілісну систему. Навпаки, розглядаючи давньоаттичну комедію як паратрагедію, говорять про п'єси "Птахи", "Жаби", "Оси", "Фесмофоріазуси", аналізуючи політичні алюзії Аристофана, зосереджуються на його ранніх творах "Вершники", "Ахарняни" та комедії "Птахи".

Останніми десятиріччями багато хто з дослідників погоджується з тим, що підходи, які спираються на протиставлення Аристофана-поета Аристофану-політику, вичерпали свій потенціал. У спробах дистанціюватися від такої опозиції з'являється інший напрям, новизна якого, як зазначає Ph. Walsh, у "застереженні від догматизму та захисті різноманітності", що "дозволяє п'єсам працювати на багатьох різних регістрах, і це виявляє можливі обмеження у приєднанні Аристофана до однієї конкретної позиції" [14: 69].

Подібною є позиція А. М. Bowie: "твори Аристофана можуть бути звільнені від дебатов про його особисті погляди... я, звичайно, не заперечую, що в нього були особисті погляди, але я не певен, що Лінеї і Діонісії були засобами для їх поширення" [15: 293]. С. Carey вказуючи, що "замість спроб втиснути ці відомості в одну модель, краще погодитися, що політична сатира може функціонувати більш, ніж на одному рівні одночасно", відмічає складність цілісного осмислення соціального, політичного та естетичного плану комедій Аристофана [16: 82].

У ході пошуків нових методологічних підходів виявляється закономірним звернення зарубіжних дослідників до ідей М. М. Бахтіна. Навіть з'явився термін "Bachtinaristophanizein" [17: 56]. Одразу зауважимо, що на цьому прочитанні позначився вплив постмодерністського дискурсу, в контексті якого відбувалася рецепція бахтінських ідей на Заході.

Так S. Goldhill пише: "що треба взяти від Аристофана: неминуче залишається питанням, що повторюється при кожній зустрічі глядача або читача з комічним" [17: 201], тому "пошук голосу поета вводить обговорення взаємопов'язаної проблематики показу на сцені, саморефлексії та інтертекстуальності" [17: 222]. Він стверджує, що комедія Аристофана могла існувати "лише у демократії і в Афінах, зокрема, з їх цінностями свободи відверто висловлюватися, рівністю перед законом і, передусім, необхідністю представити справи суспільного значення перед містом для публічного обговорення, протиріч і рішень" [17: 174].

До проблеми інтертекстуальності в комедіях Аристофана звертається і Ch. Platter, при цьому він використовує бахтінські терміни "карнавал" і "карнавалізація", для визначення цієї специфічної риси давньоаттичної комедії [18: 8-9]. На його думку, карнавалізація як невід'ємна риса дискурсу "усуває значущість окремого свята (карнавалу) з його тимчасовим пом'якшенням утисків" [18: 9]. Тому Ch. Platter наполягає на необхідності при дослідженні ефекту карнавалу включати "не лише аспекти комедії, які скоріше за все походять від долітературних народних традицій (обрядів), але також їхній літературно-лінгвістичний еквівалент, карнавалізацію" [18: 22]. Автор вважає, що "погляди щодо соціополітичної орієнтації аристофанівських комедій тільки виграють від підходу, який спирається на думку, що доробок Аристофана знаходиться у точці єднання протиборчих сил і що він показує на сцені їхню інтенсивну, хоча нестійку, взаємодію" [18: 37].

Підкреслюючи високий ступінь інтертекстуальності комедій Аристофана, Платтер приходить до висновку про складність дати визначення жанру давньоаттичної комедії в системі існуючих літературних жанрів. Він підкреслює: "Комедія здається більшою мірою напруженою на визначення себе негативно по відношенню до сталих жанрів" [18: 27-28]. Сам автор намагається вийти зі становища, розглядаючи комедії в контексті серйозно-комічної літератури, представленій зокрема такими явищами як менніпея: "вони комічні в їх відсутності шанобливості до стандартів повсякденного життя, серйозні у викритті цих стандартів у їх випадковості (залежності від обставин)... та в їх відкритості до змін через "демократичну полеміку суспільних голосів". При цьому Платтер нагадує, що це не незалежний піджанр, а "визначальна характеристика всієї карнавальної літератури" [18: 10-11].

Такий підхід одночасно з перевагами комплексності та плюралістичності має, на нашу думку, один суттєвий недолік: висуваючи на перший план текст як перетин уже сформованих дискурсів, дослідники залишають поза увагою культурно-цивілізаційний аспект, на принциповому значенні якого наполягав сам М. М. Бахтін.

Невичерпний інтерес світового наукового співтовариства до проблем давньої аттичної комедії і множинність методологічних підходів до вирішення основних питань аристофанознавства свідчить про актуальність цієї тематики в сучасному літературознавстві. Очевидно, що питання про політичні погляди чи специфіку жанрової співвіднесеності давньої аттичної комедії ще далекі від остаточного розв'язання. Однак, звернімо увагу, що питання про те, якою мірою твори Аристофана віддзеркалюють, впливають чи визначають розвиток європейської комедії загалом і комедійної традиції в літературі практично не розкривається в сучасних наукових роботах.

Саме тому у завдання вітчизняного літературознавства при дослідженні комедій Аристофана входить як оцінка та переоцінка традицій, які склалися в науковому співтоваристві, як актуалізація досягнень світового літературознавства, так і пошук нових шляхів осмислення витоків європейської комедії. У цьому плані найперспективнішим, на нашу думку, постає дослідження творчості Аристофана як єдиного художнього та естетичного цілого та аналіз становлення і розвитку давньої аттичної комедії в контексті формування європейської літературної та театральної традиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. MacDowell D. M. *Aristophanes and Athens : An Introduction to the Plays* / D. M. MacDowell. – Oxford : Oxford University Press, 1995. – 362 p.
2. Henderson J. *Attic Old Comedy, Frank Speech, and Democracy* ; [eds. K. Raaflaub, D. Boedeker / J. Henderson // *Democracy, Empire, and the Arts in Fifth-Century Athens*. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1998. – P. 55–73.
3. Edmunds L. *Cleon, Knights, and Aristophanes' Politics* / L. Edmunds. – Lanham : University Press of America, 1987. – 96 p.
4. Konstan D. *Greek Comedy and Ideology* / David Constan. – NY : Oxford University Press, 1995. – 246 p.
5. Ste Croix de G. E. M. *The Origins of the Peloponnesian War* / G. E. M. de Ste Croix. – Ithaca : Cornell University Press, 1972. – 444 p.
6. Rothfield T. *Armour of Laughter, Democracy's Bastion of Defence : Introducing a Law of Opposites* / Tom Rothfield. – Lanham / New York / Oxford : University Press of America, 1999. – 288 p.
7. Gomme A. W. *Aristophanes and Politics* / A. W. Gomme // *The Classical Review*. – 1938. – № 52. – P. 97–109.
8. Halliwell S. *Aristophanic Satire* / S. Halliwell // *Yearbook of English Studies*. – 1984. – Vol. 14. – P. 6–20.
9. Heath M. *Political comedy in Aristophanes* [Електронний ресурс] / Malcolm Heath // *Hypomnemata* 87. – Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1987. – Mode of access : http://eprints.whiterose.ac.uk/3588/1/Political_Comedy_in_Aristophanes.pdf.
10. Rose M. *Parody : Ancient, Modern and Post-modern* / Margaret Rose. – Cambridge : Cambridge University Press, 1993. – 316 p.
11. Silk M. S. *Aristophanes and the Definition of Comedy* / M. S. Silk. – Oxford : Oxford University Press, 2000. – 462 p.
12. Rosen R. M. *Aristophanes, Old Comedy and Greek Tragedy* / Ralph M. Rosen ; [ed. by R. Buschneil] // *A Companion to Tragedy*. – Oxford : Blackwell Publishing, 2005. – P. 251–268.
13. Van Steen G. *Politics and Aristophanes : watchword 'Caution!'* / Gond Van Steen ; [ed. by Marianne McDonald and J. Michael Walton] // *The Cambridge Companion to Greek and Roman Theatre*. – NY : Cambridge University Press, 2007. – P. 108–123.

14. Walsh Ph. A Study in reception : The British debates over Aristophanes' politics and influence [Електронний ресурс] / Philip Walsh // Classical Reception Journal. – 2009. – Vol. 1. – Iss. I – P. 55–74. – Режим доступу : <http://crj.oxfordjournals.org/content/1/1/55.full.pdf>.
15. Bowie A. M. Aristophanes. Myth, Ritual and Comedy / A. M. Bowie. – Cambridge University Press, 1993. – 328 p.
16. Carey C. Comic Ridicule and Democracy / Cristopher Carey ; [eds. R. Osborne, S. Hornblower] // Ritual, Finance, Politics : Athenian Democratic Accounts Presented to David Lewis. – Oxford : Oxford University Press, 1994. – P. 69–83.
17. Goldhill S. The Poet's Voice : Essays on Poetics and Greek Literature / Simon Goldhill. – Cambridge, 1991. – 369 p.
18. Platter Ch. Aristophanes and the Carnival of Genres / Charles Platter. – Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 2007. – 258 p.

Матеріал надійшов до редакції 01.04. 2011 р.

Литовская А. В. Перспективы изучения древнеаттической комедии в контексте современной литературоведческой парадигмы.

Принимая во внимание тенденцию современной науки к переосмыслению значения и сущности исходных для формирования европейской литературы и культуры явлений, закономерным представляется обращение к древней аттической комедии, представленной произведениями Аристофана. Данная статья посвящена рассмотрению опыта зарубежных ученых по продуктивному привлечению достижений новейшей литературоведческой мысли к анализу комедий Аристофана, что раскрывает качественно новые перспективы для исследования истории европейской литературы и театра.

Litovskaya A. V. The Prospects of Studying Old Attic Comedy in the Context of Contemporary Literary Paradigm.

Taking into account the tendency of modern science to rethink the meaning and essence of the initial for the formation of European literature and culture phenomena, it occurs natural to refer to the Old Attic comedy, presented by the works of Aristophanes. This article considers the experience of foreign scientists' productive treatment of modern literary achievements to the analysis of Aristophanes' comedies, which discovers qualitatively new prospects for the history of European literature and theatre research.